

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLVIII - 2011

č. 3 a 4

http://www.ujc.cas.cz/js/jaz_akt.htm

ISSN 1212-5326

Řeč o češtině v tvorbě současných českých spisovatelů

Josef Štěpán

Abstrakt: Článek se zabývá hlavně na základě studia dokumentárních textů českých spisovatelů, kteří se narodili od roku 1920, jejich názory na diskontinuitní a kontinuitní vývoj češtiny a podrobněji na současnou češtinu spisovnou, a to ve vztahu k původu spisovatelů z Moravy a Čech, ke školnímu vyučování češtiny, k pravopisným reformám, k jazykové kultuře a k češtině v médiích. Všímá si postojů spisovatelů k běžně mluvenému jazyku, jímž rozumíme jazykové útvary, které stojí v přechodném pásmu mezi dvěma vyhraněnými strukturními útvary, jimiž jsou spisovný jazyk a nářečí, především obecná čeština, a k užívání těchto útvarů v uměleckém díle. Stručně uvádí myšlenky spisovatelů o nářečí. Popisuje, jak se současní spisovatelé zamýšlejí nad češtinou jiných spisovatelů a herců a jak uvádějí své kontakty s bohemisty-lingvisty a jejich pracemi. Při komentování řeči o češtině u spisovatelů jsme vycházeli z funkčně strukturního přístupu.

Klíčová slova: současný český spisovatel, spisovná čeština, běžně mluvený jazyk, bohemista-lingvista

1. Úvodem

Dědictvím multikulturní evropské vzdělanosti, která má hluboké humanistické kořeny, jsou termíny český *spisovný jazyk*, francouzský *langue littéraire*, německý *Schriftsprache*, polský *język literacki*, ruský *язык литературный* atd. [Jedlička, 1977, s. 23],¹ jež mají společnou historickou motivaci, protože vznikly tak, že se původně jednalo o jazyk literatury, především krásné [Havránek, 1969, s. 67]. Upozorňujeme na to proto, že se chceme zabývat řečí o češtině u českých **spisovatelů**. Je ovšem třeba zdůraznit to, že dnes má termín *spisovný jazyk* už zastřenou motivaci, nejde o „jazyk spisů“, převládá jeho širší pojetí, zahrnující formu psanou i mluvenou a mající široké funkční stylové rozpětí (počítaje i formu hovorovou) [Jedlička, 1974, s. 49].² Na rozdíl od minulosti ovšem už dnes krásná literatura není hlavním pramenem (zdrojem) spisovné normy [Štěpán, 2009, s. 66]. Jsme si také vědomi toho, že to byli ve třicátých letech minulého století právě spisovatelé, kteří při kritice puristů vyvolali aktivitu Pražského lingvistického kroužku kolem tématu jazykové kultury.

¹ V hranatých závorkách budeme odkazovat na literaturu jazykovědnou a literárněvědnou, jejíž seznam je uveden v závěru článku.

² Tuto zastřenost, vžitost a ustálenost termínu *spisovný jazyk*, jež je v povědomí široké české veřejnosti, opomíjejí autoři, kteří nevhodně navrhuji nahradit český termín *spisovný jazyk* anglosaským termínem *standardní jazyk* [F. Čermák – P. Sgall – P. Vybíral, 2006, s. 274], jenž vychází z jiných tradic než uvedené termíny evropských jazyků.

Jazyk v beletrii nemá jen funkci vyjadřování a sdělování, ale je činitelem tvůrčím, složkou struktury slovesného díla, má dnes někdy nedoceňovaný význam jako pramen při popisu jazykového systému. Může nás proto těšit, že současní čeští spisovatelé (prozaici, dramatici, básníci) se bytostně zajímají o jazyk, o češtinu, o její kvality. To se pak projevuje i v tom, že se o jazyce vyjadřují hlavně ve svých memoárech, denících, dopisech, rozhovorech, recenzích, esejích a jiných dokumentárních textech, někdy však také přímo v umělecké tvorbě. Uvažují obecně o jazyku jako o nástroji dorozumění i zneužití, nástroji myšlení, o konceptualizaci řeči, o jazyku jako klíči k dějinám člověka, o vztazích mezi jazyky, zvláště o překladatelských otázkách a cizích slovech. Podávají někdy také filozofické výklady o jazyce vůbec (M. Ajvaz, J. Kroutvor, J. Typlt). To vše necháme stranou, pro nedostatek místa se soustředíme jen na češtinu.

Cílem tohoto přehledového příspěvku, který má vzhledem k množství autorů sociolingvistický charakter, je zabývat se právě hlavně řečí o češtině a v závěru o lingvistech-bohemistech v tvorbě současných českých spisovatelů, tj. autorů narozených od roku 1920, protože to může ukázat, kteří z nich mají zájem o češtinu.

Častá je řeč o češtině v uměleckých a věcných textech spisovatelů působících u nás v 19. a především v první polovině 20. století v duchu puristického hesla „krásná, čistá, svatá řeč mateřská“ [Oberpfalzer, 1945], jež bylo zdůrazňováno především v dobách, kdy šlo o osud českého národa.³ Zajímavé konkrétní odpovědi spisovatelů na někdejší anketu o češtině shromáždil literární historik a textolog R. Havel. V poslední době se zabývá vztahem současných autorů krásné literatury k češtině v jejich uměleckém díle stručně antologie J. Janáčkové a A. Sticha [1988], vztahem spisovatelů 19. a 20. století k češtině A. Stich [1996].⁴

Chceme ukázat, že se sice nejedná o odborné názory na češtinu, ale právě proto, že jde o postoje rodilých Čechů, mohou se opřít o velmi jemnou intuici spjatou s prožíváním mateřského jazyka, a protože jde o umělce, projevuje se u nich schopnost často se o něm obrazně vyjadřovat.

Nacházíme zmínky o češtině, které souvisejí hlavně se spisovatelským řemeslem. Stručné poznámky v próze se týkají zvláště charakteristiky řeči postav, např. z hlediska spisovnosti se komentují slovní tvary, dále se jedná o původ některých slov, jejich stylovou charakteristiku, o tykání a vykání, o češtinu ve škole u autorů, jejichž původní profesí byl učitel češtiny (Z. Svěrák, M. Šimek, E. Štolbová aj.). Nebudeme tyto skutečnosti uvádět, ale vybereme jen závažnější myšlenky. V samostatném článku jsme komentovali funkčně strukturní postoje L. Vaculíka, J. Škvoreckého, M. Kundery, P. Kohouta

³ Po srpnové invazi cituje i strukturalista A. Jedlička [1969, s. 80] Čapkovu Chválu české řeči.

⁴ O reflexi mateřštiny u starších českých spisovatelů píše v nedávné době O. Šuleř (2007, s. 164–201), u novějších spisovatelů, zvláště u básníků srov. také I. Vaňková [2007].

a V. Havla k mateřskému jazyku vůbec a k češtině v uměleckém díle zvláště [Štěpán 2011a].

Budeme se zabývat tím, jak se spisovatelé zamýšlejí nad vývojem češtiny (část 2), nad češtinou spisovnou v síti jejích složitých vztahů k celé řadě fenoménů (3), nad češtinou jako běžně mluveným jazykem (4), nad nářečím (5), nad češtinou jiných umělců slova (6), někdy autoři uvádějí i své kontakty s lingvisty a s jejich pracemi (7). Témata těchto částí se ovšem někdy překrývají.

2. Vývoj češtiny

Při úvahách o vývoji češtiny stojí v popředí hlavně zájem o národní obrození. Předcházející doba pobělohorská bývá interpretována už od 19. století především z protestantského hlediska, které se rozšířilo do celé společnosti,⁵ jako velký zlom ve vývoji jazyka, méně často je pojata z hlediska katolického jako kulturní vývoj kontinuitní.

Často se vychází z diskontinuity vývoje národa a spisovné češtiny. Je tím znám především M. Kundera svým projevem na sjezdu spisovatelů v předvečer Pražského jara r. 1967 (IV. sjezd, 1968, s. 23),⁶ srov. také jeho esejistickou pasáž v románu *Žert*: „Každý západoevropský národ má nejméně od středověku docela nepřetržitý kulturní vývoj [...] Český národ přestal však v 17. a 18. století téměř existovat. V 19. století se vlastně podruhé narodil.“ (Kundera, 1969, s. 127) V národním obrození se vyzdvihuje právě jeho jazykový charakter a úloha češtiny: „Ona ta řeč [...] byla v minulosti sama těžce zkoušena a skoro vyhubena a znovu vzkříšena až za dvě stě let díky jediné knize, zakázanému samizdatu sedmnáctého a osmnáctého století, Bibli kralické – Pánu Bohu za to chvála! A teprve od půlky devatenáctého ji mohli začít pořádně obdělávat básníci.“ (Kohout, 2008, s. 180–181)

S národním obrozením bývá spojována i otázka, zda češtinu v budoucnu vůbec budeme mít: „Když pak v devatenáctém století čeští obrozenci téměř zapomenutou řeč probouzel k životu, uvědomovali si otázku: stojí to za to? Byla to sázka (v Pascalově smyslu) [...] Podle Kunderova soudu český národ dosud nedal definitivní odpověď – sázka trvá! [...] svět se pořád centralizuje, kolektivizuje a uniformuje.“ (Vaculík, 1990, s. 435)

Setkáváme se však také s jinou linií při úvahách o vývoji češtiny, která je nám bližší. Menšina autorů umělecké literatury totiž píše o tomto vývoji z hlediska kulturní kontinuity a barokního fenoménu: „čeština je jazyk selský, byť plný vlivů latinských a německých.“ (Rotrekl, 1995, s. 34) Jak známo, sedláci uchovali češtinu v době pobělohorské, kdy budoucí buditelé psali zatím latinsky nebo později německy. Stejný názor má i A. Bajaja (1988, s. 256), když píše:

⁵ V lingvistice padesátých let minulého století je znám svým názorem na barokní češtinu jako na „úpadek spisovné češtiny“ J. Bělič [1955, s. 24].

⁶ V závorkách kulatých jsou uvedeny prameny autorů krásné literatury, tj. jejich dokumentární texty a umělecké práce. Jejich seznam je v závěru článku.

„Z doby barokní známe přece ty nejkrásnější lidové písně.“ Nejnovější lingvistické bádání, srov. výčet prací [Štěpán 2011b, s. 62], ukazuje, že na barokní spisovnou češtinu, která i ve své písemné podobě přes jisté funkční omezení byla stejně kvalitní jako v předchozí době humanismu, mohli obrozenci navázat.

3. Spisovná čeština

Spisovná čeština představuje jazykový útvar reprezentující národ v zahraničí, má kodifikaci, vyšší komunikační funkci než útvary nespisovné a sebereflektující metajazykovost, je slohově mnohohrstevnatá.⁷ Názory spisovatelů na složitou problematiku spisovné češtiny v současné komunikační situaci je nutno vidět diferencovaně. Na jedné straně jsou autoři, kteří užívají, preferují a propagují spisovnost, na druhé jiní mají rádi nespisovnou češtinu (srov. také níže část 4) a užívají ji zcela funkčně ve svém literárním díle, se spisovností se vyrovnávají různým způsobem. Pro značnou komplikovanost uvedené problematiky klasifikujeme výroky autorů beletrie do dosti odlišných podčástí, které se ovšem často prolínají. Zabýváme se tím, jak se se spisovnou češtinou vyrovnávají spisovatelé z Moravy a Čech (3.1), jakou roli jí přisuzují ve škole (3.2), jak se staví k pravopisným reformám (3.3). V dalších podčástech si všímáme výroků autorů o jazykové kultuře (3.4) a o postavení spisovné češtiny v médiích (3.5).

3.1 Pozitivní poměr ke spisovné češtině převládá spíše u spisovatelů z Moravy a Slezska než z Čech.

Ve svých uměleckých dílech i dokumentárních textech dávají přednost spisovné češtině významní Moravané L. Vaculík a M. Kundera.

L. Vaculík brání v Lidových novinách spisovnou češtinu před jejím zpochybňováním: „Mluvme, jak nám zobák narost, zněl titulek článku v těchto novinách. Jeho autoři, Václav Cvrček a Petr Vybíral,⁸ už tím posledním slovem říkají, že zobáky nám nerostou spisovně. Smyslem článku je »nabourat přetrvávající předsudek, že pouze spisovná čeština umožňuje přesné vyjadřování«. To je takový lstivý výraz: »nabourat předsudek«. [...] Naši autoři píší, že spisovná čeština »není rodným jazykem nikoho z nás«, že »spisovnost nás spíš rozděluje než spojuje«, že »jednoznačná kritéria správnosti v jazyce nemáme« a že škola »lpí na tom, že největší hodnotu má jazyk spisovný« [...], tím však nemizí zřetelný znak generační: jsou mladí, vzdorují autoritám a jednají, třeba mimoděk, ve shodě s módou zpochybňovat všecko, co je nepohodlné a těžší [...] Ani s obecnou češtinou se nerodíme, přijímáme ji

⁷ Jisté oprávněné obavy o to, že naše mateřština ve své spisovné podobě patří v současné české společnosti k ohroženým jazykům, pěkně popsal v popularizačním článku O. Uličný [2004].

⁸ Srov. V. Cvrček – P. Vybíral [2005]. Polemicky k jejich článku se vyjádřila L. Čižmárová [2005].

z okolí. Však nerodíme se ani s chůzí, lezeme napřed, a všechno včetně řeči se musí kultivovat [...] Že jazyk nemá kritéria správnosti? Proto se mu dávají, jsou to pravidla a vzory, jež jsou ovšem proměnné. Spisovná čeština nás právě spojuje; dělí nás jen na ty, co chtějí, a ty, co nechtějí nebo nedovedou. Nevím, mám jen pocit, že ti dva, mluvící o obecné češtině, také ji popotahují k Praze [...] Myslím, že moji čtenáři vědí, že já, když chci, dělám si s jazykem, co chcu.⁹ A to tím svobodněji, že mám jakési vědomí celého prostoru spisovné češtiny.“ (Vaculík 2008, s. 158–159) K tomuto jasnému stanovisku je možno snad dodat s potěšením jen to, že i dnes existují lingvisté mladé a střední generace, kteří respektují spisovnou češtinu a kteří v poslední době dávají o sobě více vědět.

O M. Kunderovi napsal I. Klíma (1995, s. 123), že „měl aristokratický a sebevědomý způsob mluvy“. „Kunderův jazyk je jazyk intelektu, respektující přísné normy spisovného jazyka.“ [Chvatík, s. 90] O jedné jeho povídce ze Směšných lásek uvádí J. Kratochvíl (1995, s. 174), že „sdílí s Vančurou i jeho fascinaci jazykem jako tím prvním hybatelem příběhu“.

P. Kohout pocházející z Čech přisuzuje ve své spisovatelské činnosti značnou roli právě Moravě, když na ni píše svůj hold: „A proč tak náhle ten hold? Je to opožděná gratulace k třicetiletému Brňana-spisovatele Jana Trefulky, který mě kdysi učinil lepším tím, že veřejně odhalil mé špatné psaní. Právě on, soudě podle jeho stesků v tisku, trpí tím, že jeho Morava nepožívá respektu západních Čechů. Požívá, Jene, a nemusí mít proto ani vytýčené hranice, ani zemské zřízení. Je v nás všech, kdo mluvíme česky díky moravskému gruntu jazyka.“ (Kohout, 2008, s. 192) Spisovnou češtinou hovoří podle P. Kohouta (1995, s. 80) většina Moravanů. Moravan Z. Rotrekl (1995, s. 171) uvádí to, co je známé, totiž že „Moravan mluví dvěma jazyky. Tím jedním ve své regionální oblasti či v městské aglomeraci; jakmile přijde třeba do Prahy nebo vejde ve styk s centrálními úřady, usiluje o jazyk spisovný“. O fungování jazyka ve své rodině v Tasově na Moravě píše K. Švestka (1997, s. 110) dokonce, že „mluví spisovně, nemluví nářečím. Maminka i všechny její sestry sloužily dlouhá léta v Brně i v českých rodinách ve Vídni, [...] tam jejich nářečí zaniklo, [...] i my děti tak mluvíme, [...] všude kolem nás [...] mluví děti širokým horáckým nářečím a my s tou naší spisovnou řečí jsme jim k smíchu“.

Postavení spisovné češtiny v běžném dialogu je ovšem v Čechách, jak známo, jiné než na Moravě a ve Slezsku. V Čechách je základním dorozumívacím útvarem v běžném denním styku obecná čeština a to se také projevuje tím, že se často užívá v literárních dílech (srov. k tomu názory J. Škvoreckého, V. Havla, J. Topola níže v odd. 4). A třebaže i zde na veřejnosti mnozí mluvčí užívají hovorovou podobu spisovné češtiny, je zajímavý, třebaže výjimečný případ to, že může V. Přibský (1985, s. 24) ústy svého vypravěče dokonce tvrdit o češtině

⁹ O Vaculíkově hře s češtinou, a to ve slovtvorbě, v syntaxi věty, souvětí a textu v jeho románu *Loučení k panně* srov. F. Štícha [2004].

běžného dialogu protagonistky svého díla, která od raného dětství vyrůstala v dětských domovech, „že jsem se poprvé v životě setkal s někým, kdo užívá spisovnou češtinu jako hovorovou řeč“. Autor tím chce říci, že hlavní hrdinka původem z Čech v soukromém mluveném projevu neužívá obecnou češtinu.

3.2 Spisovná čeština je spojena především se **školou**, protože ta zaujímá vyšší společenské postavení v širším společenském styku než ulice, parky, dvory apod., škola je nositelkou vzdělanosti. Svědčí o tom časté, i když jen stručné zmínky v textech našich spisovatelů. Podle V. Preclíka je škola spojena s vynikajícími učiteli češtiny (Jaklová, 2006, s. 230), s jejich spisovnou mluvou (Kantůrková, 2007, s. 107), s požadavkem na žáky mluvit při výuce spisovně (Červenková, 1981, s. 85), s prohrěšky žáků v pravopisu (Škvorecký, 1991, s. 226). J. Kuběna (2006, s. 98) píše: „Péči o jazyk obstarával skoro denně jazyk český. Češtinu jsem miloval kromě náboženství nejvíc“ a děkuje přitom třem svým učitelkám.

Méně často bývá škola kritizována za to, jakým způsobem se tam někdy vyučuje spisovné normě. Je to zřejmé např. z výroku J. Škvoreckého o nespisovné češtině u vystěhovalců v Americe, kterou funkčně využívá ve svém literárním díle: „[...] v jistém smyslu je každá živá řeč pokaženina: pokaženina učitelského snu [...] To, čemu staromilší učitelé říkají »správná« čeština, je jazyk mrtvější než latina [...] Jestli se na problém podíváme z tohoto hlediska, zkorumpovaná americká čeština se nám bude jevit prostě jako jedno z nářečí naší mateřštiny. Není to žádná teoretická koncepce jako jazyk normativních gramatik. Lidé na tomhle kontinentě tak skutečně mluví, protože je jim to přirozené, nepochází to z žádného autoritativního učitelského nařízení. A je-li člověk realistický český spisovatel, žijící v těchto končinách, proč neužít americké češtiny, stejně jako autoři, kteří zůstali doma, užívají pražského slangu nebo moravských nářečí?“ (Škvorecký 2004, s. 95)

3.3 Ať se to lingvistům líbí nebo nelíbí, v české společnosti hraje už od obrození stále důležitou roli **pravopis**, který se učí právě ve škole. Jeho specifičností je to, že na rozdíl od ostatních rovin jazykového systému je zde ovšem oslabeno postavení normy a posílena role kodifikace. K reformám pravopisu se opakovaně vyjadřují i spisovatelé.

V polovině šedesátých let minulého století, kdy na stránkách jazykovědných časopisů probíhala diskuse o reformě pravopisu, jsou to zajímavé výroky J. Škvoreckého a J. Skácela. J. Škvorecký (1965, s. 152) napsal pro ostravský kulturní časopis: „Mám v tom ohledu zcela konzervativní, možná reakční názory. Myslím si, že český pravopis není tak složitý, aby jej normální dítě, vedené normálně schopnými učitelkami, nemohlo bez velkého vynaložení energie zvládnout. Anglický pravopis je daleko složitější, a přece to nevedlo k zblbnutí národa.“ Krátce se vyslovuje k zachování ypsilonu a kroužkovaného ů. „Co by se zjednodušit dalo, to je složitě psaní velkých a malých písmen.“ (tamtéž). J. Skácel v recenzi na ypsilon kritizuje roku 1965 tehdejší postoj některých našich jazykovědců k reformě pravopisu: „Netroufám se plést do

pravopisu, jakási skromnost a úcta k češtině mi v tom brání. Četl jsem však v Nové mysli článek o jeho racionalizaci a některé argumenty tam byly opravdu rozkošné. Tak například každý, kdo je přece jen proti tomu, aby se tvrdě y zrušilo, bude obviněn z bělogvardějevství a z částečné inteligence. Autoři článku Doležel, Kolman, Bělič a Sgall totiž výhružně poukazují na fakt, že »jedině bělogvardějští emigranti a ta část inteligence, pro kterou písmeno jať bylo symbolem domněle ruské tradice, [...] pokračovali v psaní starým pravopisem«. Neboť jestli je tohle racionální argument pro racionalizaci pravopisu a proti ypsilonu v češtině, pak se nedá nic dělat, ať má třeba kobila mali bok.“ (Skácel, 1993, s. 72)

Pravidla českého pravopisu z r. 1993 vedla v české společnosti k polemice, z níž vzešlo zajímavé knižní kritické (někdy až urážlivě zkreslující) zamyšlení nad češtinou a její kodifikací ve všech jejích rovinách, ve veřejném životě včetně školy, a to ze stanoviska nefunkčního, konzervativního, ovlivněného francouzskou péčí o jazyk (Jamek, 1998).¹⁰ V. Jamek tu z tohoto stanoviska – podle mého názoru neoprávněně – kritizuje A. Sticha (s. 185), který vychází z vědeckého, funkčně strukturního přístupu ke spisovné češtině.

3.4 Názory na **jazykovou kulturu** nevycházejí někdy z funkčně strukturního přístupu k jazyku. V. Jamek (1998, s. 170) uvádí, že „nejsnáze narušitelnou je vždy vyšší, vybroušená forma jazyka; ona si ve svém dosaženém stavu a při dalším tříbení vyžaduje ochrany nejvyšší. Proto musí být jazykové normy odvíjeny a určovány z jazykových forem vyšších, a nikoli podle mravů největšího počtu. Není to pohrdání demokratickým principem, ochrana kvality je v zájmu většiny, i kdyby většina tento názor nesdílela“. Po jazykové kultuře volá básník a vědec M. Holub (1987, s. 130), který sám si ve svých sloupcích často všímal jednotlivých jazykových jevů: „Pokládám za zcela nezbytný technický požadavek, abychom všichni [...] pokládali péči o jazyk za jeden z pravých základů společenského života.“ V. Preclík ve svých dílech rád užívá nespisovnou češtinu, ale váží si spisovného jazyka, který „je veliký dar. Budoval se celá staletí. Snad si ho ani dost nevážíme, rozhodně v dnešní době je to cítit na každém kroku. Čeština není mrtvý jazyk a může se do jisté míry proměňovat, ale jako výraz života vzdělaných lidí. Ne jako diktát ulice“. (Jaklová, 2006, s. 231) „Obrana češtiny před dlouhodobým germánským, pak dočasným sovětským a nyní perspektivním anglosaským nepřítelem byla a bude úspěšná jen tehdy, nestane-li se karatelstvím.“ (Šrut, 1998, s. 144) Názory spisovatelů na jazykovou kulturu krásné literatury sleduje ve svém bulletinu Dokořán Obec českých spisovatelů. (Šuleř, 2007, s. 197)

K. Šiktanc (2007, s. 32–33) ukazuje na úkol básníků křísit češtinu: „Mluví se o stárnutí slov. Krásných slov, jako úkor, večeradlo, účastenství, čistec, neblahost, úchvat. (podtrhl J. Š.) [...] Je bohužel pravdivé. Ale básník by asi neměl kývat příliš brzy na to, že se musejí ztratit. Leccos se může [...] i vracet.

¹⁰ K jazykové kultuře a purismu ve Francii srov. u nás M. Nováková [1980].

Jde o to pořád »v řeči být« [...] Údělem básníka je i křísit i bystřit i posvěcovat řeč. Aby nebyla jenom naživu. Aby byla živá.“

3.5 Rozdílné jsou u autorů krásné literatury názory na funkci **médií** v současné komunikaci.¹¹ Média podle A. Klimenta někdy ubližují češtině: „Duchovní, individuální význam slova je utiskován masovou funkcí slov: informací a zábavou [...] Slova posvátná ustupují, ukrývají se a maskují.“ (2004, s. 109) Naproti tomu E. Světlík (2002, s. 135) píše: „Nepatřím k oněm pesimistům, kteří soudí, že současná jazyková tvořivost je vepší. Myslím, že se docela zdárně rozvíjí, a to dokonce i v těch nejkritizovanějších oblastech – ve sdělovacích prostředcích.“

4. Běžně mluvená čeština

Běžně mluvenou češtinou rozumíme jazykové útvary, které stojí v přechodném pásmu mezi vyhraněnými strukturními útvary, jimiž jsou spisovný jazyk a nářečí, především obecná čeština.

V současné české jazykové situaci podobně jako i v jiných jazycích se posiluje postavení mluveného jazyka: „Slavíme cosi jako návrat mluvenosti (orality), jak ji znávaly nepísemné kultury.“ (Gruša, 2003, s. 124)

Většina spisovatelů programově užívá běžně mluvený jazyk jako výraz jisté autenticity, bývá nazýván nepřesně výrazem hovorová řeč, ačkoli jde hlavně o obecnou češtinu. Platí to např. pro J. Škvoreckého: „Charakteristickým znakem jeho stylu byl už od čtyřicátých let absolutní sluch pro hovorovou řeč, která proniká nejen do dialogů, ale i do jazyka vypravěče.“ [Kosková, 113]

U B. Hrabala oceňuje V. Havel pozdvižení hovorové řeči do roviny umění, a to s vyzdvižením funkce dialogu: „Hrabal ji řeší tak, že všechny přímé řeči a někdy i vypravěčská intermezza píše hovorovou řečí (podtrhl V. H.), ovšem velmi umně pozdviženou do roviny umění.“ (Havel, 1999a, s. 108)

J. Topol (2000, s. 115) píše, že v projevech běžného dorozumívacího styku převládá v Čechách běžně mluvená čeština: „Máme v sobě všechny ty češtiny smotaný, obecnou, hovorovou, spisovnou, nespisovnou.“ Dodává: „Mám strašně rád i všechny ty příměsi, jazykovéj plevel, strusku, nános.“ (s. 113) Protože běžně mluvený jazyk proniká do současné české literatury často díky překladům, proto také jsme našli výrok překladatele, který se ovšem týká už funkčního využití slangu v literárním díle: „Rozhodl jsem se, že se pokusím přeložit Millera jazykem, jakým přibližně mluví žižkovský chuligán.“ (Zábrana, 1989, s. 176)

Jen někteří autoři beletrie mají rezervovaný postoj k užívání běžně mluveného jazyka v uměleckém díle: „Ať čtenář zkusí přečíst dvacet let starou povídku napsanou nespisovným jazykem z doby autostopu. Bude konsternován, jak

¹¹ Jazykovědné sdružení ČR uspořádalo 29. 5. 2008 seminář na téma *Čeština v médiích*. Příspěvky M. Pravdové, P. Vybírala, M. Harvalíka, S. Čmejrkové a J. Hoffmannové byly publikovány v Jazykovědných aktualitách 45, 2008, č. 3 a 4.

působí trapně.“ (Misař – Pohorský, 1987, s. 49) „V lepších společnostech se říká obecný úzus, vulgárnost či jazyk nekontrolovatelně přirozený. Do dobrého slovníku tištěně patří všechna slova, která filolog slyší. Kdy je taky psát, aby se neurazila sama věc, natož čtenář?“ (Kliment, 2004, s. 89)

5. Nářečí

Málo pozornosti vzbuzují u spisovatelů už současná nářečí (o vztahu nářečí a spisovné češtiny na Moravě však viz už začátek části 3.1).

K hanáckému nářečí napsal J. Skácel (1993, s. 61): „Každý, kdo zná Hanou, musel si zamilovat hanácké nářečí. Bývá podezíráno z rustikálnosti, přílišné bodrosti a nepoetičnosti. I to je omyl. Jestli si my mícháme kávu lžičkou, tak Hanák lžičenkou, jestliže naše děti mají nožičky, tak malí Hanáci používají k chůzi noženek.“

Z českých nářečí píše o „východočeštině“ J. Škvorecký (1991, s. 131, 232), když komentuje jednotlivé nářeční tvary z východních Čech. Krkonošské nářečí bylo „cestou ke kořenům českého jazyka do pokladnic jeho slovníkového fondu“. (Kubátová, 1997, s. 91) Autorka duchovní poezie V. Ludíková (2009, s. 33) píše o domovu spojeném s krásnou češtinou: „Buďme osudu vděční, že jsme se narodili...v kraji krásné češtiny, lidsky i citově bohatém Podorlicku.“

6. Spisovatelé o jazyce jiných umělců slova

M. Kundera (1992, s. 1) uvádí o J. Skácelovi: „Básně Jana Skácela mám rád odedávna [...] Jeho verše jsou takřka neuvěřitelným spojením největší možné prostoty s nejhlubším a zcela originálním zamyšlením. Navzdory své prostotě je Skácel jeden z nejtíž přeložitelných básníků. Každá jeho báseň zakouší závrať z etymologické propasti skryté v jednotlivých českých slovech [...] Když se zamyslím nad otázkou, co mne nejvíc připoutává k češtině, co mi ji činí stále drahou a nenahraditelnou, mám na tu otázku tuto odpověď: verše Jana Skácela.“

J. Kuběna (2006, s. 236) konstatuje po zhlédnutí první Topolovy hry Půlnoční vítr v roce 1955, že byl „největším zázrakem neuvěřitelně čarující jazyk té hry“. J. Kratochvíl (1995, s. 120) o Grušově básnické sbírce Cvičení mučení z r. 1969 tvrdí, že je „uzavřena v jazyce“ a že má „všechnu líbeznost i »hlodavou-hledavou« trýzeň mateřštiny“. Tentýž autor komentuje Rotreklovu básnickou sbírku BASIC CZECH tím, že je jako „redukováná »cvičebnice jazyka« hrou na model [...], k uměleckému tvaru vede cesta přes denně riskující osobní život“. (s. 135)

Dramatika V. Havla zajímá mluvený projev herců a výstižně ho charakterizuje z hlediska funkčního. U M. Horníčka píše: „Mluví velice jasně, zřetelně, spíš pomalu, vždy tak, aby bylo jasné každé slovo a každá poslední tvaroslovná nuance. Jeho projev je střídavý, až jaksí chladný, promyšlený, žádná zvláštní hlasová deformace, spíš jen větná a slovní plasticita.“ (Havel, 1999a,

s. 271) Naproti tomu u J. Kemra vyzdvihuje: „jeho řeč, mimika, gesto i pohyb jsou vždy nějak vnitřně rytmičtější“ (Havel, 1999a, s. 347) a u M. Kopeckého: „Dost často můžeme u něho pozorovat jakési zvláštní »vytvoření« textu, někdy to působí až trochu jako vykřikování, anebo naopak hovorové drmolání a místy až šumlování – to ovšem nejsou prohršky proti pravidlům správné jevištní řeči, ale specifické herecké prostředky.“ (Havel, 1999a, s. 487)

7. Údaje o kontaktech spisovatelů s lingvisty-bohemisty a jejich pracemi

J. Putík (2003, s. 223) si o Trávníčkovu českou gramatiku napsal dokonce z vězení v době druhé světové války. J. Zábrana (1992, s. 65) čte po válce ještě na gymnáziu knihu Pražské školy O básnickém jazyce.

Mnozí autoři krásné literatury studovali na vysokých školách a tam se dostali do kontaktu s představiteli jazykovědné bohemistiky. O Filozofické fakultě UK píše I. Klíma: „U profesora Vážného nikdo nikdy nepropadl, na zkoušku u něho se člověk těšil, protože mohl mluvit o tom, co ho zajímalo.“ (1998, s. 86) Na Pedagogickou fakultu UK vzpomíná K. Šiktanc (2007, s. 70): „S Felixem Vodičkou [...] tu byli i další slovníci: doc. Kovárna, Dr. Šmilauer, Dr. Hodura, Dr. Jedlička.“ L. Kundera (2005, s. 236) popisuje okolnosti v Brně, za nichž se r. 1954 zasloužil F. Trávníček o založení časopisu Host do domu. V něm působil v šedesátých letech jako velmi výrazná osobnost D. Šlosar. (Švanda, 2006, s. 182)

V době normalizace navštěvovali spisovatelé dnešní střední generace tajné bytové semináře: „Jsem dodnes vděčný za ty strhující přednáškové maratony Jiřího Brabce, Alexandra Sticha, Miroslava Červenky a Jana Křena.“ (Topol, 2000, s. 52) F. Nepil (1983) uvádí: „Jazykovědci jsou pro spisovatele, redaktory a obdobná povolání nejbližšími a nejlepšími spolupracovníky“ (s. 222) a uvádí dva své přátele z Ústavu pro jazyk český, a to A. Sticha a A. Tejnora (s. 164), jejichž oboustranná důvěrná korespondence z let 1978–1989 byla publikována. (Nepil, 2004, s. 35–78) V ní se píše i o dalších lingvistech z Ústavu pro jazyk český a z Univerzity Karlovy. J. Zábrana se r. 1976 setkává s K. Kučerou, diskutuje s ním o psaní jeho jazykových koutků do Mladé fronty (Zábrana, 1992, s. 493), r. 1981 poznává v Kruhu přátel českého jazyka V. Šmilauera a píše o něm: „byl imponující – je mu osmdesát šest!“ (tamtéž, s. 869)

Autoři beletrie uvádějí, že čtou Naši řeč (Vaculík, 1990, s. 377), používají slovníky (tamtéž, s. 24), zvláště oblíbený je starší slovník Váši a Trávníčka. (Smetanová, 1990, s. 166) O době, kdy psal básnickou sbírku Pády, píše její autor L. Kundera: „Hodně jsem v té době studoval nebo prostě četl staré gramatiky a slovníky [...] Při tom jsem narážel na zapomenuté, takzvané knižní obraty, schopné však ozvláštnit lyrické situace.“ (Hoblík, s. 51–52)

V současné době se zmiňuje katolický prozaik V. Mertl (1998, s. 115) o dopisu J. Šimandla, který ocenil Mertlovo „brilantní zacházení s naší

mateřštinou“. M. Viewegh (2006, s. 194) píše ve svém deníku o osobním kontaktu se S. Machovou.

8. Závěr

Názory spisovatelů na češtinu, jejich hodnotící soudy, vyjadřují především citový a etický vztah k jazyku. Zajímá je postavení češtiny v minulosti a především v současnosti. Zamýšlejí se diferencovaným způsobem hlavně nad spisovnou češtinou, která je příznivěji přijímána na Moravě a ve Slezsku než v Čechách, vyjadřují se o škole, pravopisu, jazykové kultuře a médiích. Zvláštní problematiku představují výroky o běžně mluvené češtině. Citový vztah k češtině se promítá i do názorů spisovatelů na jazyk jiných umělců slova. Konečně z jejich výroků vyplývá, že si váží jazykovědců. Uvedli jsme rozsáhlý materiálový přehled názorů současných českých spisovatelů na češtinu, který může být užitečný pro lingvisty při jejich práci s češtinou.

Třebaže zpracování této přehledové stati vycházelo ze systematické excerptce více než dvou set nefabulovaných knih spisovatelů, zdaleka jsme problematiku řeči o češtině v jejich tvorbě nevyčerpali. Soustředili jsme se na knižní vydání pamětí, deníků, rozhovorů, esejů a jiných textů, které vycházely hlavně po roce 1989. Vydali je jen ti nejvýznamnější spisovatelé, především generace, která se představila českému čtenáři poprvé na přelomu 50. a 60. let minulého století. Bude třeba se ovšem zabývat i jednotlivými příspěvky dalších, zvláště mladších spisovatelů v tisku, rozhlase a televizi. Zajímavé by bylo čerpat z korespondence spisovatelů.

V neposlední řadě je třeba upozornit na to, že pro bohemistiku, zvl. teorii spisovného jazyka, je také užitečná řeč o češtině i u dalších jeho aktivních uživatelů, jako jsou publicisté, redaktori, moderatori, komentatori, politici, učitelé, herci, kněží, korektori apod., protože ti mají k němu vztah profesionální.¹² Šíření těchto názorů může vést k tomu, aby čeština znovu zaujala patřičné místo, které jí náleží v české společnosti.

Prameny

IV. SJEZD Svazu československých spisovatelů (Protokol). (1968). Praha: Československý spisovatel.

Bajaja, A. (1988): *Duely*. Praha: Mladá fronta.

Červenková, J. (1981): *Semestr života*. Praha: Mladá fronta.

Gruša, J. (2003): *Šťastný bezdomovec*. Brno: Barrister & Principal.

Havel, V. (1999a): *Eseje a jiné texty z let 1953–1969*. Praha: Torst.

Havel, V. (1999b): *Eseje a jiné texty z let 1970–1989*. Praha: Torst.

Hoblík, J. (1993): *Zlomky L. K. 166 otázek Ludvíku Kunderovi*. Brno: Masarykova univerzita.

¹² Velmi užitečné jsou názory současných známých osobností naší kultury na češtinu, které byly shromážděny v publikacích M. Pravdové – J. Saturové [2007, 2008, 2010], jež vznikly na základě oblíbených pořadů České televize.

- Holub, M. (1987): *K principu rolničky*. Praha: Melantrich.
- Jaklová, L. (2006): *Sochařům se netleská. Rozhovor Lenky Jaklové s Vladimírem Preclíkem*. Praha: Gallery.
- Jamek, V. (1998): *O patřičnosti v jazyce*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Kantůrková, E. (2007): *Démoni nečasu*. Praha: Baronet.
- Klíma, I. (1995): *Lásky a řemesla Ivana Klímy*. Praha: Academia.
- Klíma, I. (1998): *Kruh nepřátel českého jazyka*. Praha: Hynek.
- Kliment, A. (2004): *Piano v moři*. Praha: Concordia.
- Kohout, P. (1995): *Hvězdná hodina vrahů*. Praha: Mladá fronta.
- Kohout, P. (2008): *O ničem a o všem. Krátká čtení 1975–2008*. Příbram–Praha: Pistorius & Olšanská–Academia.
- Kratochvíl, J. (1995): *Příběhy příběhů*. Brno: Atlantis.
- Kubátová, M. (1997): *Lidská komedie*. Praha: Primus.
- Kuběna, J. (2006): *Paměť básníka*. Brno: Host.
- Kundera, L. (2005): *Různá řečiště*. Brno: Atlantis.
- Kundera, M. (1969): *Žert*. Praha: Československý spisovatel.
- Kundera, M. (1992): Jan Skácel mne poutá k češtině. In: *Revue otevřené kultury* č. 1.
- Ludíková, V. (2009): *Eseje*. Ústí nad Orlicí: Grantis.
- Mertl, V. (1998): *Tiché zahrady*. Brno: Host.
- Misař, K. – Pohorský, M. (1987): *Smutek a naděje románu*. Praha: Československý spisovatel.
- Nepil, F. (1983): *Dobré a ještě lepší jitro*. Praha: Novinář.
- Nepil, F. (2004): ...*Váš František Nepil. Výbor z dopisů*. Horní Bříza: Granát.
- Příbský, V. (1985): *Američanka*. Praha: Mladá fronta.
- Putík, J. (2003): *Bláznův polštář*. Praha: Academia.
- Rotrekl, Z. (1995): *Barokní fenomén v současnosti*. Praha: Torst.
- Skácel, J. (1993): *Třináctý černý kůň*. Brno: Blok.
- Smetanová, J. (1990): *Domovní důvěrnosti*. Praha: Novinář.
- Světlik, E. (2002): *Jak zkrotit Pegasa*. Praha: Academia.
- Šiktanc, K. (2007): *Řeč neřeč. Rozhovor J. Slomka s K. Šiktancem*. Praha: Karolinum.
- Škvorecký, J. (1968): *O nich o nás. (Studie o americké literatuře)*. Hradec Králové: Kruh.
- Škvorecký, J. (1991): *Prima sezóna. Zbabělci, Konec nylonového věku*. Praha: Odeon.
- Škvorecký, J. (2004): *Mezi dvěma světy a jiné eseje*. Praha: Ivo Železný.
- Šrut, P. (1998): *Konzul v afrikánech*. Brno: Petrov.
- Šuleř, O. (2007): *Třináctá komnata*. Praha: Mladá fronta.
- Švanda, P. (2006): *Paměť esejisty*. Brno: Atlantis.
- Švestka, K. (1997): *Couvání do času*. Praha: Torst.
- Topol, J. (2000): *Nemůžu se zastavit. Rozhovor Tomáše Weisse*. Praha: Portál.
- Vaculík, L. (1990): *Český snář*. Brno: Atlantis.
- Vaculík, L. (2008): *Dřevěná mysl. Výběr fejetonů z Lidových novin 2002–2008*. Praha: Jaroslava Jiskrová–Máj–Dokořán.
- Viewegh, M. (2006): *Báječný rok. Druhé město*. Brno.
- Zábrana, J. (1989): *Potkat básníka. Eseje a úvahy*. Praha: Odeon.
- Zábrana, J. (1992): *Celý život 1, 2*. Praha: Torst.

Literatura

- Bělič, J. (1955): *Sedm kapitol o češtině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Cvrček, V. – Vybíral, P. (2005): Mluvme, jak nám zobák narost. *Lidové noviny. Orientace*. 13. 8., s. 5.

- Čermák, F. – Sgall, P. – Vybíral, P. (2006): K diskusi o standardní a „spisovné“ češtině. *Slovo a slovesnost*, 67, s. 267–282.
- Čižmarová, L. (2005): Ano, mluvme, jak nám zobák narost, ale jen mezi svými. *Lidové noviny*. 30. 8., s. 11.
- Havránek, B. (1969): Teorie spisovného jazyka. *Naše řeč*, 52, s. 65–77.
- Chvatík, K. (2008): *Svět románů Milana Kundery*. Brno: Atlantis.
- Janáčková, J. – Stich, A. (eds.) (1988): *Chvála české řeči aneb O národě v řeči a o řeči v národě slovy českých spisovatelů od počátků až po naše dny*. Praha: Československý spisovatel.
- Jedlička, A. (1969): Vývojová dynamika současné spisovné češtiny. *Naše řeč*, 52, s. 79–94.
- Jedlička, A. (1974): *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova.
- Jedlička, A. (ed.) (1977): *Slovník slovanské lingvistické terminologie, I*. Praha: Academia.
- Kosková, H. (2004): *Škvorecký*. Praha: Literární akademie.
- Nováková, M. (1980): Některé otázky normy a kodifikace francouzštiny. *Naše řeč*, 63, s. 26–39.
- Oberpfalzer, F. (1945): *Krásná, čistá, svatá řeč mateřská*. Praha: Karel Voleský.
- Pravdová, M. – Saturková, J. (eds.) (2007, 2008, 2010): *O češtině*, 2, 3. Praha: Česká televize. (Rec. J. Dřimal, *Naše řeč* 92, 2009, s. 160–163.)
- Stich, A. (1996): *Od Karla Havlíčka k Františku Hrubínovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst.
- Štěpán, J. (2009): K vývoji názorů na prameny při zjišťování spisovné normy. *Naše řeč*, 92, s. 57–71.
- Štěpán, J. (2011a): L. Vaculík, J. Škvorecký, M. Kundera, P. Kohout a V. Havel o češtině. *Bohemistika*, 11, s. 3–10.
- Štěpán, J. (2011b): [recenze] Jarmila Alexová: Vývoj českého barokního souvětí souřadného. *Jazykovědné aktuality*, 48, s. 62–65.
- Štícha, F. (2004): Za hranice gramatičnosti: Ludvík Vaculík a Václav Böhmsche. *Naše řeč*, 87, s. 172–184.
- Uličný, O. (2004): Kam kráčíš, češtino? *Lidové noviny. Orientace*. 17. 4., s. 14.
- Vaňková, I. (2007): *Řeči, v níž vzpomínám...* (Poznámky o mateřském jazyce v českém obraze světa). In: P. Mareš – I. Vaňková (eds.): *Jazyky, rozumění, porozumění. Sborník k životnímu jubileu Aleny Macurové*. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, s. 186–199.